

KANT EN DE WERELDVREDE

DOOR H. IJ. GROENEWEGEN.

Er is wel geen vraag, die mensch en maatschappij in onzen tijd meer vervult en dieper beweegt dan deze tweezijdige: of wereldvrede mogelijk is, en hoe.

Dat is althans één, zij het ook nog slechts de eenige, weldadige vrucht, die de grootste wereldramp onder al haar rampzalige gevolgen ons heeft gebracht. Een eeuwenoud ideaal heeft de edelste geesten en de warmste harten onder alle volken inniger ontroerd dan ooit te voren, heeft bij den aanblik eener ongekende wereldellende de gewetens met schrik doen ontwaken, en de heele denkende menschheid met onweerstaanbare kracht gedwongen eindelijk ernst te maken met de poging om er althans iets van te verwerkelijken.

Het toekomstbeeld, dat acht eeuwen voor Christus een van Israëls groote Profeten in de extase van zijn machtig, moreel gereinigd Godsgeloof had aanschouwd (Jesaja XI), was al eeuwenlang als wereldliteratuur en wereldprediking in het geestesleven der de beschaving leidende volkeren opgenomen. Maar het was een geloofsdroom gebleven en als een zondagswoord wel geëerbiedigd, bewonderd, geliefd, doch in de werkdagen en werkdaden van menschen, volken en rassen veronachtzaamd of versmaad. En geheel vergeestelijkt als het was in het Evangelie van het Koninkrijk Gods, dat binnen in ons en niet van deze wereld is, scheen het in de wereldheerschappij der Christelijke kerken de menschheid slechts te hebben veroverd, en als een der meest algemeen aanvaarde grondideeën de religieuze en moreele beschaving te hebben doordrongen, om als een eeuwig ideaal de wereld voor oogen te worden gehouden en... eeuwig ideaal te blijven.

Maar de nood, die leert bidden, leert gelukkig ook denken. Het denkende deel der menschheid, dat nu minder dan ooit tot een enkele maatschappelijke klasse is beperkt, heeft onder den drang der tijden zijn gedachteleven op het eene vraagstuk van den wereldvrede gericht. Niet alsof het door geen andere problemen, religieuze, ethische, sociale en politieke even sterk getrokken, even diep bewogen werd. Maar omdat meer dan bij eenig ander deel van menschelijk denken en streven hier al de hoogere neigingen van ons zieleleven elkaar ontmoeten en versterken. Tallooze vragen van den dag behooren tot slechts één levensgebied, weinigen tot meer. Hier is er een, naar wier

beantwoording het godsdienstig en het zedelijk, het maatschappelijk en het staatkundig leven met hetzelfde innige verlangen uitzien. Een golf rijst hooger naarmate hij van meer zijden wordt opgestuwd.

In zulke tijden is het woord van de groote denkers van onmiskenbaar gewicht. Kant heeft daar terecht op gewezen. Hij achtte het noodig, dat de wijsgeeren hun oordeel over de mogelijkheid van een blijvenden vrede vrijelijk uitspraken, wat in zijn tijd nauwelijks geduld werd, en dat de staat naar hen luisterde, wat ook in onzen tijd nog maar zelden het geval is. Dat koningen filosoferen en filosofen koning worden is even onwaarschijnlijk als onwenschelijk in zijn oog, want „het bezit van macht bederft onvermijdelijk het vrije oordeel der rede”. Maar het is voor beiden, vorsten en volken, noodig, aandacht te schenken aan de denkers, die aan de zuivere rede de beginselen van moraal en recht ontleenen, en die men niet van propaganda of belangzucht kan verdenken ¹⁾. Hier wordt dus de alledaagsche meening bestreden, dat wijsbegeerte een voor het praktische leven nutteloos zich verdiepen is in duistere problemen. Zij is de belangelooze, vrije denk-
 arbeid, die de grondslagen legt voor de samenleving van menschen en volken.

Dat heeft Kant dan ook beproefd ten aanzien van de vraag, die nu actueeler geworden is dan eenige andere: hoe blijvende wereldvrede mogelijk is. En al leefde hij in andere tijden met andere verhoudingen tusschen vorst en volk en tusschen de volken onderling, zoodat een deel van zijn gedachten slechts historische waarde heeft, de vader der nieuwere wijsbegeerte heeft het probleem zoo van alle zijden en tot in zijn diepte beschouwd, dat ons geslacht nog veel van hem kan leeren en wijs zal doen te luisteren naar hetgeen hij ons thans nog te zeggen heeft.

Het is niet juist wat beweerd is, dat Kant eerst in zijn laatste levensjaren zich met het vraagstuk van den wereldvrede heeft beziggehouden, namelijk toen hij in 1795 zijn „wijsgeerig ontwerp” *Zum ewigen Frieden* uitgaf. Hij was er al van vervuld toen hij zijn eerste, kwam er telkens op terug toen hij zijn groote werken schreef en heeft zich ook later nog in andere geschriften er over uitgelaten ²⁾. Maar in de grondgedachte is hij zichzelf trouw gebleven, en deze vindt men saamgedrongen in de reeds genoemde en beroemde studie, waarnaar ik dan ook hier in hoofdzaak verwijs.

Een studie is het, meer dan een opstel, minder dan een boek. Maar als Kant studeert, kan de lezer niet met lezen volstaan, maar moet

¹⁾ Kant, *Zum ewigen Frieden, ein philosophischer Entwurf*. W. W. (Ausg. der K. Preuss. Akad. der Wissensch.) VIII. 369.

²⁾ Een overzicht geeft: K. Vorländer, *Kant und der Gedanke des Volkenbundes*.

studeeren. Kant schrijft, zelfs in betrekkelijk eenvoudige geschriften als dit, evenmin gemakkelijk als aantrekkelijk. Men moet er zich toe zetten hem in al de wendingen van zijn beweeglijken geest en al de bijgedachten zijner hoofdgedachten te volgen. Hij denkt en schrijft in tusschenzinnen, en vlecht tusschen haakjes vaak de belangrijkste opmerkingen in bij een in een langen zin saamgevat betoog. Om hem te verstaan moet men de kunst leeren van wat ik zou willen noemen: uit elkaar lezen, wat meer is dan enkel samenvattend lezen. Maar zooals men de groote kunst in de muziek eerst verstaat, wanneer men de synthese der indrukken van melodieën en harmonieën verdiept en verheldert door de analyse der polyphonie, worden de groote denkers juist daaraan gekend, dat zij dien dubbelen arbeid vorderen en beloonen tevens. Voor mijn doel is het echter genoeg, dat ik tracht dit te doen alleen op die punten, die thans in geschil en dus van actueel belang zijn.

Kant stelt een paar „Preliminarartikel” voorop, die meer den geest der toenmalige politieke wereld dan den onze raken, maar toch belangrijke waarheden bevatten. Geen vrede, zegt hij, is waarlijk vrede, die gesloten wordt met de geheime bijbedoeling van aanleiding te geven tot een nieuwen oorlog. Vrede is niet een wapenstilstand, maar het einde van alle vijandelijkheden. Wie van eeuwigen vrede spreekt, gebruikt al een verdacht pleonasme. Een staatsmanswijsheid, die de eer van den Staat in machtsuitbreiding zoekt, mag dat oordeel dan een schoolmeesterij achten, wij zijn in onzen tijd echter wel zoo-veel vooruitgegaan, dat niemand voor een dergelijke staatkunde meer openlijk zou durven uitkomen. En ofschoon ook niemand blind kan zijn voor het feit, dat bijv. de ongelukkige vrede van Versailles tot talrijke oorlogen aanleiding kan geven, dat kan toch door geen der opstellers van het tractaat zijn bedoeld, al hebben wraakzucht, nationale ijdelheid en onderling wantrouwen daarbij een slechten invloed gehad. Men voelt echter des te dieper, hoe ver Europa nog afstaat van den waren vrede, die naar zijn zuiver begrip duurzaam en uit eigen kracht eeuwig wil zijn.

Schijnbaar is de tweede stelling, dat geen zelfstandige staat aan een anderen door erfenis, ruiling, koop of schenking kan overgaan, niet voor onzen tijd geschreven. Maar daar ligt blijkens de toelichting het beginsel achter, dat een staat, klein of groot, een gemeenschap is van menschen, die alleen over zichzelf te beschikken en te gebieden heeft, „een stam die zijn eigen wortels heeft”, „eine moralische Person”, die nooit tot „een zaak” gemaakt mag worden. En dat beginsel wordt nog in onzen tijd met voeten getreden. Men denke aan de toevoeging van een stuk Duitsch denkende, voelende, sprekende bevol-

king in het beruchte Corridor aan den Poolschen, in Tirol aan den Italiaanschen, in den Elzas aan den Franschen staat. Redelijke beginselen en politiek zijn twee.

Staande legers moeten, heet het verder, mettertijd weg. Dat klinkt als een ontwapeningsargument, vooral omdat er bij overwogen wordt, dat wedstrijd in bewapening tot oorlog prikkelt, den vrede ondragelijk duur maakt, en dat het in strijd is met de rechten der menschheid als een werktuig te worden gebruikt om te dooden. Maar men vergisise zich niet. Daargelaten nog dat de toekomst, waaraan Kant denkt als hij van „mettertijd” spreekt, zelfs na de stichting van het Hof van arbitrage en den Volkenbond, feitelijk nog heel ver verwijderd blijkt, een ontwapenaar gelijk wij hem nu zien optreden, was de wijsgeer allermint. „Gansch anders”, zegt hij, „is het met de vrijwillige periodieke oefening der staatsburgers in den wapenhandel om hun vaderland tegen inbreuk van buiten te beschermen.” En daar gaat het juist om. Meent men nu, dat de nadruk hier op de vrijwilligheid dier oefening valt, dan zou men het moeten betreuren, dat Kant juist dit punt niet verder overdacht heeft. Want daarmee zou de mogelijkheid geschapen worden, dat niemand verkoos zich te oefenen en de staat dus toch weerloos zou zijn tegenover onrecht en geweld, wat Kant blijkbaar juist niet wil. Hij had dan ook in plaats van dit misleidende woord, het recht van iederen staat moeten vaststellen om terwille van zijn zelfbehoud en de veiligheid zijner burgers de deelname aan de oefeningen, die voor de weerbaarheid des volks onmisbaar zijn, tot plicht te maken, evengoed als in het belastingstelsel de deelname aan de staatsuitgaven ten algemeenen nutte plichtmatig wordt gesteld. De vrijheden die met 't oog op echte gewetensbezwaren wettelijk vast te stellen, de diensten die daarbij ter vervanging van den dienstplicht te vorderen waren, konden dan nader worden overwogen zonder dat het beginsel werd losgelaten.

Verder wijst Kant nog op het gevaar voor den vrede van een credietstelsel, dat de staten met een altijd zwaarderden schuldenlast, met staatsbankroeten bedreigt, waartegen andere zich dan weer gerechtigd voelen zich te verbinden en te verweren. Maar ik vermoed dat die last in onzen tijd voor bijna alle volken zoo drukkend is geworden en daardoor de financieele verwickeling zoo algemeen, dat daaruit veel minder politieke spanning, die tot oorlog leidt, kan ontstaan dan uit den strijd der belangen van handel en nijverheid en uit de behoefte aan expansie van een zich sterk vermeerderend ras, — toestanden die Kant niet heeft kunnen voorzien. Dat hij eindelijk vooraf den eisch stelt, dat geen staat zich gewelddadig mengen zal in het bestuur van een andere, en dat nooit in den oorlog middelen mogen worden gebruikt, die een volk verdelgen en dus slechts den vrede van het kerkhof mogelijk maken, of die een zoo diep wantrouwen wekken,

dat een vreedzame verhouding voorgoed onmogelijk wordt, zal wel niemand misprijzen. De middelen waarmede de krijg thans gevoerd wordt zijn vreeselijker dan ooit, maar daar staat tegenover dat de geldigheid van een oorlogsmoraal door geen beschaafd volk meer wordt ontkend. Opmerkelijk evenwel is daarbij deze definitie van oorlog, als terloops door Kant neergeschreven: oorlog is het droevige noodmiddel in den natuurlijken toestand, waarin geen gerechtshof is dat met rechtskracht een oordeel kan vellen, om door geweld zijn recht te handhaven¹⁾.

In deze omschrijving ligt vooreerst, dat Kant, al acht hij den oorlogstoestand betreurenswaardig, den oorlog zelf in sommige gevallen noodzakelijk en zedelijk niet volstrekt verwerpelijk acht, wanneer hij namelijk het eenig mogelijke middel is tot handhaving van het recht. In zijn tijd was dat oordeel een vooruitgang, want de veroordeeling van den veroveringsoorlog ligt er in besloten. Maar onze tijd is toch weer verder gekomen, sinds Genève het verwekken van iederen oorlog, die door arbitrage had vermeden kunnen worden, als internationale misdaad heeft gestempeld. Intusschen blijft ook bij erkenning van dit theoretisch en ethisch beginsel in de tegenwoordige verhoudingen tusschen de volken de kans op oorlog nog voortbestaan. De nood kan dus een volk worden opgelegd, zijn recht met de wapenen te moeten verdedigen. In Kants geest gedacht blijft dan ook oorlog zedelijk gerechtvaardigd wanneer hij is: afgedwongen noodweer van een volk terwille van zijn recht.

Wanneer Kant nu vast gaat stellen wat een duurzamen vrede mogelijk maakt (de „Definitivartikel”), is het zeer opvallend, dat hij daarbij allermint te werk gaat als de droomende idealist, die blind is voor de werkelijkheid, of als de religieuze ijveraar voor zedelijke ideeën die, even verblind, zijn volk en de wereld waagt aan de poging om er even een koninkrijk Gods van te maken. Zijn objectieve, rustige menschen- en wereldkennis ziet geen oogenblik de macht van het „radikale Böse” in den mensch, de gevaren van eerzucht, heerschezucht en hebzucht in de menschheid, noch de sluwheid en de onoprechtheid in de politiek voorbij. Dat geeft bij hem een grondtoon in mineur aan melodieën, die zich toch in een majeurakkoord zullen oplossen.

De verhouding tusschen menschen en volken, die van nature bestaat, — het begrip „Naturzustand” is niet nader door hem ontwikkeld —, is geenszins die van vrede, maar van strijd. Vrede moet dus gesticht worden. Dat doet de rede met haar rechtsbegrip. Zoo verbindt allengs het staatsburgerlijk recht de menschen tot een volk,

¹⁾ W. W. VIII, d. 346.

brengt het volkenrecht de staten in wetmatige betrekkingen, en maakt eindelijk het wereldburgerrecht menschen en volken tot een menscheidsstaat, waarmede de oorlog overwonnen zal zijn. Zoolang dit laatste niet bereikt is, heeft de oorlog zijn onvermijdelijkheid en zelfs zijn zedelijke waarde. Een oorlog, had hij reeds vroeger verklaard, — en wie die denkt aan de schoonste bladzijden uit onze eigene historie, en in den jongsten tijd aan de moedige worsteling der Boeren om hun recht, zal het ontkennen? — een oorlog die behoorlijk en met ontzag voor heilige wetten gevoerd wordt, heeft iets verhevens en verheft den geest van een volk te meer naarmate de gevaren en de moed tot volharding grooter is, terwijl een lange vrede den gewonen handelsgeest, belangzucht, lafheid en weekheid doet overheerschen en den geest pleegt te verlagen¹⁾. Ja, al is zulk een oorlog onvermijdelijk door de teugellooze hartstochten, hij is, zij het voor ons verborgen, wellicht het middel door de hoogste Wijsheid gewild om de vrijheid der staten en het Recht in een zedelijk gefundeerd stelsel tot hoogere eenheid te brengen, terwijl de rusttoestand van de volkeren niet alle talenten van een volk, die de cultuur bevorderen, tot hun hoogste ontwikkeling opvoert. Hij ontkent dan ook niet, dat er grond is om den moed van den krijgsman te bewonderen en zijn stand zeer hoog te achten. Want daarbij komt de verheven aanleg van den mensch tot uiting, om zich boven alle eigenbelang te verheffen en zich te wijden aan iets dat hij hooger schat dan zijn leven. Hij ziet natuurlijk ook het zedelijk gevaar van dien stand en de zedelijk slechte gevolgen van den oorlog niet voorbij „die meer slechte menschen maakt dan hij wegneemt”²⁾, maar een pacifist quand-même is hij allerminst.

Den eersten eisch voor een duurzamen vrede in de wereld acht Kant een „republikeinsche” inrichting van alle staten. Hij bedoelt met dat woord echter iets anders dan wij; niet een bepaalden vorm van staatsbestuur, maar een zoodanigen toestand van het volksleven, dat door de wijze waarop het zichzelf bestuurt de beginselen van vrijheid van den mensch, van afhankelijkheid aller onderdanen vaneengemeenschappelijke wetgeving en van gelijkheid der staatsburgers voor de wet tot hun volle recht komen. Deze eenigermate Platonische opvatting van het begrip republiek kan dus ook in een koninkrijk verwerkelijkt worden. Het staatsbestuur, meent hij, draagt of een republikeinsch of een democratisch karakter. De democratie nu is altijd despotisch, omdat de meerderheid, dus „allen die toch niet allen zijn” allen beheerscht, waarbij de algemeene wet in tegenspraak komt met zichzelf en met de vrijheid. Het stelsel van volksvertegenwoordiging komt de republikeinsche idee nog het meest te gemoet. In dat opzicht

¹⁾ Kritik der Urtheilskraft, 1790, W. W., V. 263, 433.

²⁾ Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft, 1793, W. W. 33.

kan Kant tevreden zijn over de staatkundige ontwikkeling der volken van Europa.

Belangrijker is de eisch, dat het volkenrecht op een federatie van vrije staten gegrond worde. Wat sluit dat in? Dat de volkeren zich evenals de menschen uit den ruwen natuurtoestand, waarin hun naast elkaar bestaan reeds insluit dat ze elkaar kwaad doen, opheffen tot een staatsorde, waarin aller rechten beveiligd kunnen worden. Maar een volkerenstaat is niet mogelijk, omdat in een staat altijd een wetgevende macht zich stelt tegenover het volk, dat heeft te gehoorzamen, terwijl vele volkeren in een staatsverband samen maar één volk zouden vormen. Hier kan dus alleen sprake zijn van een volkenbond, waarbij de volken niet tot een staat samensmelten en hunne rechten tegenover elkander kunnen doen gelden. Men zou meenen dat beschaafde volken, die de ongeordende samenleving der wilden verachten, ook in hun onderlinge verhouding bereid zouden zijn zich vrijwillig te onderwerpen aan een door hen zelf gestichte wettelijke orde en niet een dwaze vrijheid boven een redelijke vrijheid zouden verkiezen. Maar het tegendeel is waar. In dit opzicht, zegt Kant bitter, zijn wij nog wilden, met slechts dit verschil, dat wij de onderworpen stammen niet opeten maar gebruiken om de macht van onze staten te vergrooten en in altijd vreeselijker oorlogen sterker te staan. Toch zijn wij een heel eind verder gekomen op den door Kant gewezen weg. Het behoeft niet gezegd te worden, dat de wereldoorlog eenzijdig de volkenbondsgedachte verlevendigd en in het geweten der beschaafde volkeren tot een dringenden eisch gemaakt heeft, zoodat de heele wereld in gespannen aandacht de eerste, alom toegejuichte poging tot hare verwerkelijking volgt, maar dat anderzijds de schier onoverkomelijke bezwaren waarop dat pogen afstuit, en met name de bijna smadelijke val van het Geneefsche protocol, de beste zonen van alle volkeren bitter teleurgesteld heeft en hen met diepe bezorgdheid vervult voor een toekomst, waarin, gelijk Kant zegt, de boosaardigheid van den mensch, die zich in den geordenden rechtstoestand verbergt, in de vrije verhouding der volkeren zich onbeschaamd zal openbaren. Wij zijn juist genoeg vooruitgegaan om te weten hoe ver het doel nog is.

Maar hij heeft gelijk: ook thans is gebleken dat het Recht zich overal en altijd, zelfs in de oorlogspolitiek laat gelden. Wie een oorlog begint, beroept zich tot zijn rechtvaardiging op het Recht, al verloochent hij de alom aanvaarde rechtsbeginselen op hetzelfde oogenblik dat hij ze erkent. De moreele aanleg van den mensch kan sluimeren, maar niet sterven. Daarin ligt de grond van de hoop, dat hij zich telkens meer zal laten gelden. „Die Vernunft vom Throne der höchsten moralisch gesetzgebenden Gewalt herab verdammt den Krieg als Rechtsgang schlechterdings, macht den Friedenszustand

dagegen zur unmittelbaren Pflicht", klinkt hetforsch en hoog. Wie durft het ontkennen? Maar wat sluit die erkenning anders in dan den plicht om een vredesbond te stichten, die aan allen oorlog een einde maakt, zooals een vredesverdrag een enkelen oorlog doet eindigen. De uitvoerbaarheid dezer federatieve idee is bewezen door de federatie van volken, die niet langer onderling oorlog willen voeren en samen een staat vormen. Zeker, hier treedt dan een regeering op wier macht allen strijd beslecht, die bij een verbond van staten ontbreekt, maar evenals menschen uit den toestand van wetteloze vrijheid, die niets dan strijd brengt, zich opheffen door zich samen vrijwillig aan zelfgemaakte wetten te onderwerpen, kunnen staten zich verbinden tot een altijd groeienden volkenbond. Is de positieve idee eener wereldrepubliek nog niet te verwerkelijken, het negatieve surrogaat van een vrije federatie, een zich voortdurend uitbreidenden bond, dat den oorlog niet wil, al blijft het gevaar bestaan dat hij toch uitbreekt, is stellig toe te passen. En daarmee alleen houdt het volkenrecht op een recht te zijn om oorlog te maken, wat niets anders dan het wanbegrip is van een recht om door geweld uit te maken wat recht is. Het wordt nu wat de rede eischt dat het zijn zal.

Daaruit ontstaat dan als laatste en hoogste eisch van rede en recht het begrip van een wereldburgerrecht, dat naarmate het tot heerschappij komt de menschheid tot een maatschappij verbindt en ordent, alle menschen, inplaats van hen over de oppervlakte der aarde te verstrooien, in haar gemeenschappelijk bezit stelt, en een wereldverkeer bevordert, dat ons leert elkander te verdragen en te beseffen, dat niemand meer recht op een deel der aarde heeft dan een ander ¹⁾. Inderdaad zou dit dan toch een soort wereldstaat worden, waarvan de jonge Volkenbond slechts een klein begin, een, zij het nog zwakke, maar toch bemoedigende voorbode is.

De vraag, wat ons waarborgt dat dit redelijk rechtsbegrip meer is dan abstracte theorie, heeft Kant niet minder dan ons vervuld, ofschoon hij den drang tot verwerkelijking, die voorloopig de eenig waarneembare heilzame reactie is op de oorlogsellende waaronder wij nog steeds lijden, niet heeft kunnen voorzien. Zijn antwoord is een treffende verwijzing naar wat de natuur ons leert. Wie alleen op haar wetmatige werking ziet, spreekt van noodlot. Wie de daarin zichtbare doelmatigheid ontdekt als dieper liggende wijsheid van een op de bestemming van het menschelijk geslacht den wereldloop richtende oorzaak, spreekt van Voorzienigheid. Maar hij acht het bescheidener, waar het alleen om theorie, niet om religie te doen is, en meer overeenkomstig de begrensdheid van ons weten van natuur te spreken als

¹⁾ VIII, 354—360.

naam van een voor ons ondoorgrondelijk Opperwezen. Spreekt Kant dan verder toch van een wil der natuur, dan bedoelt hij niet een wil die ons plichten oplegt, wat alleen de praktische rede kan doen, maar alleen dit: de natuur doet het, of wij willen of niet. Zoo is het tot stand komen van staatsrecht, volkenrecht, wereldburgerrecht van nature verzekerd, als gegrond in den wereldsamenhang. Schijnbaar zou alleen in een wereld van engelen de eeuwige vrede mogelijk zijn, maar de natuur dwingt den mensch met al zijn zedelijke gebreken toch een goed staatsburger te worden. Zelfs voor duivelen, mits verstandig, zou het probleem oplosbaar blijken van een organisatie der samenleving, waarbij de slechte persoonlijke neigingen elkander in evenwicht hielden en niet tot uiting kwamen¹⁾. Zoo werkt ook het kwade van nature mede in de richting van het goede. In de betrekking tusschen de staten is het niet anders. Het eigenbelang der natiën, de verschillen in taal en religie, die aanvankelijk scherpe en vijandige scheiding veroorzaken, bevorderen in het proces der beschaving veel-
eer de toenadering en het evenwicht. En al ontbreken de moreele beweegredenen, de handel en de geldmacht dringen naar vrede alsof ze er mede verbonden waren. Nu geeft deze natuurlijke loop der dingen geen zekerheid genoeg om voorspellingen te doen voor de toekomst, maar zij geeft grond om te vertrouwen, dat een vreedzame wereldtoestand meer is dan een droombeeld, en grond voor den plicht om daaraan mede te werken.

Minder hard in zijn oordeel over den mensch, komt ook Heymans, in zijn voortreffelijke brochure „De oorlog en de vredesbeweging” tot een verwant resultaat: in elke fase van de doorloopen ontwikkeling blijkt, dat met de mogelijkheid van oorlog ook de motieven tot oorlog voor het grootste deel worden weggenomen, en dat de weg tot vrede zeker gevonden zal worden, als de overtuiging van de verwerpelijkheid en van de onnoodigheid van den oorlog gemeenschappelijk bezit der cultuurmenschheid geworden is.

Met het oog op voorbarige gevolgtrekkingen der ontwapenaars is het echter goed aan twee dingen te herinneren. Vooreerst, Kant zeide het al: wie te veel wil, wil niets. Ten andere, hoe paradox het klinkt: een weerbaar volk kan tevens een vredelievend volk zijn. Heeft men eindelijk ingezien, dat de ware taak van het leger niet is onderwijs in de kunst van dooden en vernielen, maar een deel der zedelijke volksopvoeding, die een volk bereid en in staat maakt zichzelf, zijn recht en zijn vrijheid te handhaven, desnoods met de grootste offers van leven en geluk, dan zal men gemakkelijk inzien, dat zij onder tal van hooge zedelijke eigenschappen ook liefde tot vrede, afschuw van onrecht, verantwoordelijkheidsbesef tegenover de

¹⁾ VIII, 366

menschheid kweekt. Dat de geest van het oude vechtlustige militarisme ook in het leger veroordeeld wordt en dat ook daar gestreefd wordt naar een weerbaarheid, die den vredeswil niet uitsluit maar insluit, bevestigt Kants vertrouwen in de natuurlijke ontwikkeling: het zedelijk kwaad heeft deze aan zijn natuur onafscheidelijk verbonden eigenschap, dat het zichzelf opheft en zoo den weg baant voor het goede.

Ziedaar het majeurekkoord, waarin de polyphonie dezer als in een fuga verwikkelde mineurgedachten hun harmonisch rustpunt vinden. In een slotwoord vol rustige kracht en niet minder vol hoopvolle verzekerdheid zegt hij, ook tot ons: wanneer het dan plicht is, en wanneer er tevens gegronde hoop is om een rechtstoestand te scheppen, zij het ook slechts in altijd toenemende benadering, dan is de eeuwige vrede geen ledige idee, maar een taak, die telkens beter vervuld en de voortgaande menschheid met telkens sneller schreden nader brengt tot haar doel. Zou onze tijd wel de sombere stemmen verstaan, die deze denker vernam toen zijn menschenkennis de macht der booze neigingen van het menschenhart ontdekte en zijn wereldkennis de verderfelijke krachten overzag, die staat en maatschappij beroeren, en niets verstaan van wat zijn denken hem leerde inzien als recht en als plicht en hem tevens leerde verwachten van de toekomst? Dit zal maar voor een deel afhangen van onze wetenschappelijke kennis, ons wijsgeerig inzicht, onze denkkraft en denkmoed, maar voor een veel grooter deel afhangen van de ontwikkeling van gaven, die tot een ander gebied van het geestesleven behooren, van de hernieuwing van ons zedelijk en religieuze leven. Uit het hart zijn de uitgangen des levens, zegt de Spreukdichter, dus bewaar uw hart boven al wat te bewaren is. Wie het van een prediker niet wil hooren, leere het van een denker. Het ware idealisme ziet het leven van mensch en menschheid als een oneindige roeping, die het aanvaardt met kracht en volbrengt met vertrouwen.

¹⁾ VIII, 379.
